

İran, Qafqaz və ərəb dünyasının qılıncı - Şəmsir

Şəmsir qılıncı.
XIX əsr. Moskva Silah Palatası

Şəmsir, XVI əsrin ortalarından İran, Qafqaz və bir çox ərəb ölkələrinin tipik silahı olub, "sivri şir caynağı kimi" kəskin şəkildə əyilmiş və getdikcə ucu daralan qövsü qılıncdır. V.Бехаймın (Бехайм В. Энциклопедия оружия./ пер с нем./ АО "Санкт-Петербург оркестр", Санкт-Петербург, 1995 г, стр. 241) silah ensiklopediyasında belə tiyəli qılınc, dəstəyinin İran, Qafqaz, Hind-müsəlman və ya ərəblərə məxsus formasından asılı olmayaraq, hamısı şəmsir sinfinə aid edilir. Bəzən tiyəsi qövs tipli, dəstəyi isə müsəlman üslubunda hazırlanan qılınc talvar adlanır. Şəmsir tipli tiyəsi olan İran və Qafqazda hazırlanan qılınc islam dünyasında geniş yayılmışdır. Belə qılıncların dəstəyi çox vaxt yerli üslubda hazırlanırdı.

Şəmsirin yüksək keyfiyyətinə verilən qiymət Azərbaycan Tarix Muzeyinin kolleksiyasına daxil olan bir silah üstündə belə ifadə edilmişdir: "Əlidən başqa igid yoxdur, şəmsirdən başqa qılınc." (Məşədixanın Neymət.Silah üzə-

rindəki kitabələr. Azərbaycan Tarixi Muzeyi 2002.səh.294)

Şəmsirin tiyəsinin qövs şəklində əyilməsi bu silahın kəskin çapıçı (kəsici) zərbə endirməsinə böyük imkan verir.



Şəmsir tiyəsinin qövsünün maksimal əyriliyi, tiyənin ucundan, dəstəyin ağzınadək olan uzunluğunun 50-dən 60 faizədək olan hissəsində yerləşir. Tiyənin ən geniş hissəsi, dəstəyə bitişən yerində olub, buradan başlayaraq, onun həm eni, həm də qalınlığı getdikcə daralır. Yaxşı vəziyyətdə saxlanılan şəmsir tiyələri adətən yastı, çox işlənən tiyələr isə qabanıq şəkildə olur. Qılınc

tiyəsinin küt tərəfi, adətən azacıq girdələnmiş olur. Hind şəmsirlərinin tiyələrinin dəstəyə bitişən hissəsi iti olmur. Belə qılıncı silah mutəxəssisləri adətən şəmsirdən daha çox talvara aid edirlər. Şəmsir qılıncının tiyəsi, adətən möhkəm poladdan hazırlanırdı.

Şəmsirin tiyəsində çox vaxt bir və ya bir neçə sözdən ibarət yazılara rast gəlinir. Bu yazılarda adətən, ustanın adı, silah sahibinin ismi, hökmdara həsr edilən kəlmələr, Qurandan müqəddəs kəlamlar və talisman (tilsim) xarakterli işarələrə rast gəlinir.

Şəmsir qılıncı hazırlayan ən məşhur usta Asadullah (və ya Asad Allah, Asad Ullah, Asadyllah) İsfahan İran imperiyasında 1588-ci ildən 1629-cu ilədək, dövlətin başında duran, Şah Abbas hakimiyyəti dövründə işləmişdir. Əslində, tarixdə Əsədullah adlı ustanın həyat və yaradıcılığına aid heç bir faktiki məlumatla rast gəlmirik. Əsədullaha aid edilən şəmsir tiyələrindəki yazının yerləşdirilməsinə, texnikasına və icra üslubuna görə fərqlidirlər. Həmin dövrdə

işləyən digər bir usta - Əsədullahın oğlu Qəlb Ali (və ya Qulu Əli) üslubu üçün də çox miqdarda, sıx yazı nümunələri ilə silahın dekor edilməsi xasdır. Çox güman ki, bu qəder qılınc tiyəsi bir ustanın və ya onun emalatxanasının da məhsulu ola bilməzdi. Tarix və vaxtlardakı uyğunsuzluq alıcıları aldatmaq məqsədi dağımaqdan daha çox, sadəcə olaraq, ustanın adından bir talisman (tilsim) kimi istifadə edilməsi ilə izah olunmalıdır.

Şəmsir tipli qılıncların dəstəkləri, yerli forma və üslub tərtibatının müxtəlifliyinə baxmayaraq, ümumi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Dəstəyin ucu bir çox üslublarda hazırlanırdı: məsələn, klassik İrən və Qafqaz üslubunda - normal uzunluqda və girdələmiş ucluqlu, hind-müsəlman üslubunda - qısa və qabarıq sonluqlu, ərəb və türk nümunələrində - daha çox uzadılmış şəkildə hazırlanırdı. Dəstəyin girdə və ya yastı məftil formalı tellə örtülməsi, ən çox ərəb və İrən variantlarında rast gəlinir. Bu da çox güman ki, dəstəyin möhkəmləndirilməsi, eləcə də əldə sürüşməməsi və rahat tutulması məqsədinə xidmət edir.

Əgər şəmsirin tiyəsi əhəmiyyətli dərəcədə əyilmişdirsə, onda tiyənin dəstəyə yaxın hissəsi praktiki şəkildə düz formada hazırlanırdı. Belə silahların tiyəsinin eni, qının eninin 70-75%-ni təşkil edirdi. Usta qılıncın qınıni hazırlayar-

kən, onun rahat çıxarılıb və yerinə salınmasını təmin etmək üçün qılıncın formasını, onun qövsünün əyilmə bucağını və eləcə də uzunluğunun eninə nisbətini dəqiq nəzərə almalı idi. Buna görə də hər bir qılınc qınının dəqiq hesablamalar əsasında hazırlanması zəruri idi. Türk və ərəb qınları daha dar hazırlanıb, daxili hissəsində yanğı olurdu. Bu qınlardan bəzilərinə yanğı bağlayan ehtiyat lövhəsi taxılırdı. Şəmsirin qınıni çox vaxt möhkəm və nadir ağac növündən hazırlanaraq üstü dəri, məxmər və metal təbəqəsi ilə və yaxud onların kombinə edilmiş variantı ilə örtülürdü.

İrən şəmsirinin erkən nümunəsi XVII əsrin II yarısına təsadüf edən və Moskva Silah Palatasının ekspozisiyasına daxil olan silah hesab edilir. Bu qılıncın tiyəsinin 3/1 hissəsi sıx nəbati ornamentlərlə, nəfis şəkildə, böyük ustalıqla qravür edilmişdir. Qravürün böyük əksəriyyəti qılıncı suyu ilə inkrustasiya olunmuşdur. Ornamental kompozisiyanın mərkəzində üç kətəbə nəstəliq xətti ilə doldurulmuşdur. Onlardan birində polad qılıncın ustasının adı: Əhi-can və Həsən adları yazılmışdır. Bu qılıncın dəstəyi və dəstəyinin ucu qızıl başlıq ilə tamamlanaraq, ətrafı nəfis qravür ilə tərtib edilmişdir. Dəstəyin özü isə iki hissədən ibarət tünd rəngli nadir və çox gözəl ağac növündən hazırlanmışdı. Qı-

lincin qınıni də nəfis ağacdən hazırlanaraq, üzərinə dəri çəkilmiş, üstü qızıl spirallarla, şəbəkə formasında, zəngin ornamentlərlə tərtib edilmişdir. Bu şəmsirin ümumi uzunluğu (qının içində) 116.5 sm.dir.

XVIII əsrdən başlayaraq, İrən və Qafqazda türk tipli qılıncılar - yatağanlar geniş yayılmağa başlayır. Lakin bu regionda yayılan İrən və Qafqaz qılıncıları daha çox milli şəmsir formasında hazırlanırdı.

XIX əsrdə İrən şəmsirləri İrənin özündə olduğu kimi, bütün Qafqazda da, çox məhdud ornamentlərlə tərtib edilirdilər. Tərtibatda daha çox gümüş detallar və gümüş tələrdən istifadəyə üstünlük verilir.

Şəmsir qılınclarının tiyəsi və qınıni cüzi şəkildə sadə ornamentlərlə tərtib edilir, dəstəyi isə sümükdən hazırlanaraq, minimal oymalarla bəzədilir.

Bütün müsəlman Şərqiində məşhur olan şəmsir qılıncıları Azərbaycan klassik ədəbiyyatında və qəhrəmanlıq dastanlarında böyük ehtiramla tərənnüm edilmişdir. Şərq silahının iftixarı olan şəmsir bu gün bir çox dünya muzeylərinin orta əsr soyuq silah kolleksiyalarında bəzəyir.

Elnur Aşurbəyli